

СТРУКТУРА ОНІМНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА: ПРОБЛЕМИ СТІЙКОСТІ

THE STRUCTURE OF THE ONYMOUS SPACE OF THE MODERN UKRAINIAN VILLAGE: PROBLEMS OF SUSTAINABILITY

Крижанівська О. І.,

orcid.org/0009-0006-7210-998X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Кричун Л. П.,

orcid.org/0009-0007-2520-7269

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Власні назви будь-якої мови є особливим культурним шаром, де віддзеркалюється світобачення народу, особливості його господарювання, побуту, стосунків, відчуття себе серед близького, навколишнього й Усесвіту загалом. Слова-оніми окремого населеного пункту – це своєрідні словесні координати, у яких живе його мешканець. Передусім – це люди з їхніми офіційними й просторічними найменуваннями окремого індивіда й сімей/родів. Назви географічних об'єктів, великих і малих, відомих далеко за межами регіону і тільки в ньому; назви лінійних (вулиці, площі, кутки, хутори) денотатів, які в сучасних реаліях можуть мати по кілька найменувань. Господарська діяльність відбита в словах на позначення тих чи тих підприємств, організацій, установ, локацій, де вона здійснюється, а в селі – це й назви приручених тварин, птахів. Духовні шукання мешканців реалізовані в назвах церков, молитовних будинків, закладів культури. Є більш-менш окреслене коло найменувань місць відпочинку. Ці окремі онімні поля складають онімний простір населеного пункту, який завжди оригінальний, ніде й ніким дослівно не повторений. Але він не є й статичним, бо плінне життя, яке змінює архітекtonіку будь-якого простору, зокрема й онімного. Виникає закономірне питання: що і як впливає на стійкість онімного простору загалом й окремих його полів?

Пропонована стаття є спробою описати спостереження над особливостями функціонування окремих полів власних назв с. Цибулевого Кропивницького району (кол. Знам'янський р-н) Кіровоградської області. Науковий інтерес сфокусовано на стабільне/змінне в онімних найменуваннях сільських об'єктів, причини й напрямки оновлення груп тих чи тих назв, зникнення чи появу нових полів. Увесь онімний простір не став об'єктом дослідження, оскільки цікавість викликають самобутні групи, які відрізняють один населений пункт від іншого на рівні власних назв.

Ключові слова: онімний простір, онімне поле, антропоніми, мікротопоніми, стійкість, змінність.

The proper names of any language are a special cultural layer that reflects the people's worldview, the peculiarities of their economy, lifestyle, relationships, and their sense of self among close, surroundings, and the universe as a whole. The onymic words of a particular settlement are a kind of verbal coordinates in which its inhabitant lives. First of all, these are people with their official and colloquial names of individuals and families/clans. The names of geographical objects, large and small, known far beyond the region and only within it; names of linear (streets, squares, corners, hamlets) denotations, which in modern realities can have several names. Economic activity is reflected in words denoting certain enterprises, organizations, institutions, locations where it is carried out, and in the village, these are also the names of domesticated animals and birds. The spiritual quests of the inhabitants are realized in the names of churches, prayer houses, and cultural institutions. These individual onymic fields make up

the onymic space of the settlement, which is always original, never literally repeated anywhere or by anyone. But it is not immutable, because the fluid life that changes the architecture of any space, including the onymic one, raises the natural question: what and how affects the stability of the onymic space as a whole and its individual fields?

The proposed article attempts to describe observations on the unique functioning of proper name fields in Tsybuleve village, Kropyvnytskyi district (formerly Znamianka district) of the Kirovohrad region. The scientific interest is projected onto the stable/variable in the onymic names of rural objects, the reasons and directions of updating groups of certain names, the disappearance or appearance of new fields. The entire onymic space did not become the object of research, since the interest is aroused by unique groups that distinguish one settlement from another at the level of proper names.

Key words: onymic space, onymic field, anthroponyms, microtoponyms, stability, variability.

Постановка проблеми. Вивчення власних назв окремих регіонів, населених пунктів або їхніх частин є фрагментом проникнення в специфіку онімних класів української мови загалом. Причини їхньої появи, особливості функціонування зумовлені об'єктивними законами розвитку суспільства, а морфемно-словотвірна структура, правопис, сполучуваність з іншими словами залежать від особливостей конкретної мови як знакової системи. Таким чином, слова окремих онімних класів цікаві й з мовного, і з комунікативного поглядів, а їхнє вивчення є окремою науковою проблемою, скерованою на пізнання слова-онома як мовного знака і як знака культурного.

Традиційними є етимологічні та словотвірні характеристики власних назв, які виливаються в ґрунтовні монографічні праці, дисертаційні та лексикографічні роботи. Але в часи активних суспільних перетворень наукова парадигма вивершує як актуальну проблему цінності власної назви, її доречності/недоречності, вартісності для збереження чи необхідності перейменування. Переконані, що спостереження над окремими онімними полями невеликого населеного пункту актуалізується, оскільки є, по-перше, кількісно охопними, по-друге, слухово доступними, по-третє, уможливають прогнозування подібних змін в широкому онімному полі мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні проблеми зі структурування онімного простору знайшли відбиття у примітних наукових публікаціях, з-поміж яких особливе місце належить монографії М. М. Торчинського [1]. Є в україністиці й докладні описи гідронімів, топонімів, мікротопонімів, антропонімів тих чи тих регіонів. Назвемо тільки деякі з них. Так, наприклад, В. В. Лучик ґрунтовно вивчав гідронімію Дніпро-Бузького межиріччя [2], [3], П. П. Чучка – антропонімію Закарпаття [4]. Історико-етимологічні студії про слова-оніми (гідронімами, антропонімами) здійснює В. П. Шульгач [5], [6].

Але комплексно онімний простір окремого невеликого населеного пункту ще не став об'єктом дослідження, а зміни в ньому не були предметом вивчення.

Метою пропонованої розвідки є привернення уваги зацікавлених пошановувачів рідної мови до сучасних змін у системі власних назв, локалізованих у населеному пункті сільського типу. Уважаємо, що передусім варто простежити, як відбиваються загальносуспільні перейменувальні процеси в мовній глибинці, що ще впливає на зміни в певних онімних полях, що зумовлює їхнє виникнення чи зникнення.

Спробуємо зробити це на прикладі кількох онімних полів с. Цибулевого Кропивницького району Кіровоградської області.

Виклад основного матеріалу. Село Цибулеве за сучасним адміністративно-територіальним поділом належить до Дмитрівської сільської громади Кропивницького району Кіровоградської області. Населений пункт відомий у попередні часи з іншими назвами – *Цибулівський Шанець* та *Цибулів*. Назва *Цибулів* і зараз переважає в неофіційному мовленні. *Цибулівський Шанець* (XVIII ст.) – наймення вторинне, мотивоване ойконімом *Цибулів* та апелятивом *шанець*. Науково підтверджено, що в поселенні існував *шанець* – земляна фортифікаційна споруда, що була захистом від обстрілів. Знаючи, що в п'ятдесятих роках XVIII ст. тут розташовувалась Цибулівська сотня козаків Миргородського полку, а в 1752–1764 роках тут квартирувалась 15-а рота

Новосербського гусарського полку, то важко не погодитись, що назва *Цибулівський Шанець* віддзеркалювала тогочасну дійсність.

Кількість жителів – понад півтори тисячі, але нині кількість зареєстрованих і власне мешканців не збігається. Переважна більшість селян – українці, а українська мова є рідною для 95,6%.

Історія села досить тривала, тому й тяглість онімоторення тут має свої традиції. У сучасних онімних полях частково збережено давні назви, але оскільки населений пункт не втратив своєї привабливості донині, то це віддзеркалено і в нових назвах і навіть полях.

Донедавна основними онімними полями в селі були:

- 1) антропоніми (офіційні та неофіційні назви жителів);
- 2) назви вулиць та кутків (вулиці мали офіційну й неофіційну назви, кутки – неофіційну);
- 3) власні назви тварин (переважно корів, коней, волів, кіз, свиней, котів, собак, курей);
- 4) назви господарських одиниць (колгоспів, бригад, полів, меж тощо);
- 5) найменування культурно-освітніх, духовних об'єктів (школи, церкви, клуби);
- 6) назви оронімно-гідронімного типу.

У зв'язку з суспільними змінами в організації сільськогосподарського виробництва в останній чверті XX ст. у мовленні практично не вживають старі назви сільгоспідприємств: колгосп *Сталіна* (ще в 60–70 рр. траплялась назва в мовленні людей старшого віку), колгосп «*Заповіт Леніна*», *1-а бригада*, *2-а бригада*, *Комплекс* – до початку 2000 років. Натомість постали назви «за власником»: земля *Недовоза*, працювати в *Сльника/Савченка*, на *тракторному Савченка*.

Хоч село лежить близько до Чорного й Чутянського лісу, але зараз жодних підприємств, так чи так пов'язаних з лісництвом, немає. Старші мешканці ще вживають зрідка вирази на зразок: жили на *Калавурні*, магазин був на *Калавурні*, чи є дорога до *Калавурні*. Так називали місце, де проживав лісообхідник, були склади з необхідним реманентом, стайня для робочих коней, а до 50-х років XX ст. тут був ще й магазин для працівників. Тобто, це своєрідна вартівня, караул.

Суттєво змінилося онімне поле «назви тварин». По-перше, ще в 70-х роках минулого століття зникло підполе «назви волів», оскільки вони перестали використовуватись як тяглова сила. З 2021 року в селі немає жодного коня, тому тільки в розмовах жителів старшого віку іноді трапляються згадки про їхні клички. Суттєво зменшилась кількість корів (на все село – близько 10), то найменування їхні перемістилися з ядерного на периферійне місце. Зараз у селі немає свійських голубів, тому й немає їм назв. Цими процесами зумовлено й зникнення чи звуження інших онімних полів. До прикладу, частина села *Конюшні* (наголос на закінченні) зараз не трапляється, оскільки *конюшні*, як стайні для коней, були зруйновані ще в часи радянського колгоспництва, коли коні перестали використовуватись у господарстві.

Донедавна в Цибулевому було кілька громадських черед корів, які мали відносно закріплені місця випасу (пасовиська), а самі мали назву за вулицею: *Раківська*, *Цигуївська*, *Олійниківська*, *Калинівська* тощо череда. До прикладу, *Раківська* череда мала такі назви випасів: *Ближні байраки*, *Дальні байраки*, *Коло тракторної*, *Коло колодязів*, *По яру*. Оскільки громадських випасів зараз немає, то зникли в мовленні й назви черед та пасовиськ. Правда, нині є одиничні залишки цих онімних полів. Так, наприклад, пасовисько *Олійниківської* череди *На луках* зараз вживають як назву місця індивідуального випасу.

По-друге, збільшилась кількість кіз, собак (у т. ч. – кімнатних), котів. Відповідно і їхні клички стали частотнішими. Причому, якщо назви кіз в основному мотивуються мастю, нором і мають українські мотиваційні основи (*Білуха*, *Мальована*, *Гула*, *Брикаста*), то собаки й коти часто стають носіями іншомовних за походженням назв: *Лакі*, *Рекс*, *Принцеса*, *Леді*. Зараз поодинокі трапляються й батальні найменування собак, як-от: *Дрон*, *Патрон*, кішка *Джавеліна* тощо.

Як не дивно, але свині й кури ніколи не мали широкого діапазону назв, але ті, одиничні, в основному зберігаються, демонструючи стійкість. Так, наприклад, кабанів традиційно називають

вають *Василь*, а льох – *Машка*, півня – *Петя*. І це тоді, коли власні імена качкам, гусям, індикам давали і дають рідко (хіба що діти; і відомі вони в дуже обмеженому колі спілкування).

Ядром онімного простору села залишаються антропоніми. Хоч за чинним законодавством України кожен громадянин має офіційну тричленну власну назву зі структурою «прізвище+ім'я+по батькові», але в розмовно-побутовому мовленні вона поступається прізвиськовим найменуванням різних видів. У Цибулевому примітно виділяються родові/сімейні прізвиська та індивідуальні. Простежимо, наскільки стійкими/змінними є мікрополя офіційних та неофіційних назв людей в просторі села.

Життя українців в останню сотню років стало динамічним, що виявилось й в інтенсивності міграційних процесів. Коли їх зумовлювали професійні, академічні інтереси окремої особи, то це суттєво не впливало на кількість жителів, а значить – і на склад антропонімів: сім'ї до середини ХХ ст. були великими, і від'їзд одного-двох членів родини не руйнував склад онімного поля. Але спочатку Голодомор, потім «вербування» на шахти Донбасу, Цілину тощо зрушили з нажитих місць сотні й тисячі селян, інколи – цілі родини, які вже не поверталися на малу батьківщину. Тож до середини ХХ ст. з антропонімікону вилучились прізвища *Цигуй*, *Трехмаченко*, *Вус* тощо.

У 60–70-і роки минулого століття міграція перестала бути масовою, але коли село покидали єдині сини чи дочки старих родів, то з природним відходом їхніх батьків зникали й прізвища, наприклад, *Лимар*, *Гонтар*, *Пшеничний*, *Старченко*, *Поривай*. Правда, тоді ж результатом політики «неперспективності сіл» стало масове переселення жителів Чутівки, Чорноліски до Цибулевого, які принесли свої прізвища на зразок: *Лазаренко*, *Турчин*, *Терновий/Тернова*, *Лизун* тощо.

Відчутно змінився прізвищевий антропонімікон Цибулевого після аварії на Чорнобильській АЕС: тоді в село було переселено більше десятка сімей, носіїв невідомих у цих краях прізвищ: *Петрович*, *Ратушний/Ратушина*, *Барановський/Барановська*, *Врублевський/Врублевська*, *Корсун*.

Зараз, у час повномасштабної російської агресії, склад жителів зазнав змін через появу ВПО, міграцію частини мешканців за кордон. З'явилися прізвища *Булгаков/Булгакова*, *Супруненко*, *Кучеренко*, *Харченко*, *Хохлінков/Хохлінкова*, *Шаталінський/Шаталінська*, *Чорнобай*.

Зазнає змін й онімне поле прізвиськ. Так, спостережено, що родові прізвиська тільки зрідка є довговічними. У Цибулеві до таких можна віднести одиничні, як-от: *Кошани* (родове прізвисько Дем'яненків), *Сокури* (родове прізвисько Трубиних), *Бойки* (Міщенки). Мотивовані ж власними іменами чоловіків (*Віталії*, *Герасими*, *Омельки*), тримаються впродовж 2–3 поколінь: Омелько Лимар – *Омельки* (*Омельки* [дід Омелько, баба Ганна, син Микола, невістка Галина, онука Раїса] *живуть на Лимарівці, проти церкви*), Галя *Омельківська* (невістка), Рая *Омельківська* (онука, яку так називають тільки старші мешканці).

Ще менше (одне-два покоління) живуть прізвиська відантропонімного походження за батьком/матір'ю: *Матійові* (Юрко, Леся), *Іванчикові* (діти, онуки), *Палагеїні*, *Клавчині*.

На межі прізвиська й прізвища стоять сучасні назви родів, утворені від усічених основ прізвищ: *Бабії* – Бабієнко, *Козуби* – Козубенко, *Раки* – Ракуленко, *Студі* – Студенко, *Хореньги* – Хорендженко тощо. Вони не є носіями негативної конотації, вільно побутують і передаються з покоління в покоління. Це мікрополе легко поповнюється похідними від нових офіційних прізвищ приїжджих односельців (*Турки*); а з нього природно вилучаються назви тих, хто виїхав із села.

Онімне поле «назви вулиць і кутків» структурується трьома мікрополями: «офіційні назви вулиць», «неофіційні назви вулиць», «назви кутків» (вони завжди неофіційні, оскільки таких лінійних об'єктів адміністративно не визначено).

Донедавна перше з них десятками років не зазнавало змін, оскільки назви вулиць відповідали радянським принципам найменування. Тут були традиційні вул. *Леніна*, *Жовтнева*,

Першотравнева, Комсомольська, Піонерська, Червоноармійська, Партизанська, Колгоспна, Богдана Хмельницького, Т. Шевченка. Правда, були й назви, наближені до реалій населеного пункту: *Набережна*, *Інгулецька* (тягнуться вздовж Інгульця), *Підлісна* (біля Чорного лісу), *Зелена* (невелика вулиця, вкрита садами), *Красносільська* (тягнеться в напрямку с. Красносілля), *Київська* (вздовж шосе Київ-Донецьк), *Шкільна* (на якій розташована середня школа).

Останніми роками мікрополе офіційних назв вулиць зазнало змін, які стали результатом виконання чинних законів про декомунізацію/дерадянізацію: *Колгоспна* – *Вишнева*, *Жовтнева* – *Залізнична*, *Кірова* – *Миру*, *Комсомольська* – *Зарічна*, *Котовського* – *Весела*, *Леніна* – *Центральна*, *Пролетарська* – *Молодіжна*, *Червоноармійська* – *Базарна*; об'єднано провулок *Піонерський* та вул. *Піонерську* і новоутворену вулицю названо *Прибережна*.

Мікрополе неофіційних назв вулиць виявляє необияку стійкість. У ньому практично не з'явилося нових онімів: майже всі є давніми утвореннями, частина яких утратила мотиваційні основи, хоч деякі ще можна етимологізувати. Так, до прикладу, кілька назв віддзеркалює особливості топографії. Річка Інгулець ділить село навпіл: північна частина є похилою до річки, її розрізають три вулиці паралельно до водойми: *Середня*, *Вищесередня*, *Горова* (звідси й школа – *Горова*). Перша на південь вуличка лежить в заплаві річки – *Болото*. Вулиця *Зелений клин* займає клин/шмат між колишньою громадською/людською і церковною землею. *Базар(ь)* – це колишня базарна площа. *Хутір подовжній*, *Хутір поперечний* – відділені від основної частини села річкою Богданівкою та пагорбом дві вулиці, розміщені перпендикулярно одна до одної. Відантропонімі утворення зберігають прізвиська й прізвиська колишніх жителів: *Олійниківка*, *Пшенишнівка*, *Цигуївка*, *Лисівка*, *Патлажанівка* тощо.

Мікрополя неофіційних назв вулиць і кутків зазнають повільних, еволюційних змін. Але спричинені вони іншими реаліями життя села: передусім знелюдненням віддалених від центру вулиць, що призводить до їхнього розорювання, перетворення в необжиті території, частини поля. Так випали з ужитку назви відоронімих назв вулиць *Солодкий яр*, *Мамаїв яр*, хоч як найменування ярів вони zostались. Немає нині *Бир(ь)ківки*, *Під чавункою*, *Донбасу*, *Циганівки*. Спостережено незначне зближення мікрополів офіційних та неофіційних назв вулиць. Так, наприклад, під час опитування про вибір назви вулиці мешканці колишньої вул. Червоноармійської обрали до цього неофіційну назву – *Базарна*.

Окрім цього, останніми роками з'явилося кілька нових відпочинкових локацій, які мають офіційні назви *Гайдамацька Січ* (садиба зеленого туризму) та *Громадський Вулик*; новопостала водойма в колишньому кар'єрі добування граніту перебрала назву *Кар'єр: поїхати купатись на Кар'єр; були на Кар'єрі* (коли це було місце добування каменю використовували інші прийменникові конструкції: *роблю в кар'єрі, зустрілися в кар'єрі*).

Останніми роками з'явилися пам'ятні місця, які в мовленні жителі називають прийменниково-іменниковими конструкціями: *Коло хреста* (сквер вшанування жертв Голодомору), *Коло стели* (місце портретно-монументального комплексу на честь полеглих в російсько-українській війні).

Вивчення складу назв закладів торгівлі не виявило оригінальності, місцевого колориту чи іншої примітності: маємо традиційні «Крамниця», «Продукти», нещодавно з'явився «Оптовичок».

Перспективним є вивчення назв лісових насаджень та їхніх частин, садів, полезахисних посадок, що може вилитися в наступні публікації.

Висновок. Онімний простір невеликого населеного пункту є цікавим об'єктом дослідження, результати якого виявляють спільне й відмінне в структуруванні системи власних назв мови загалом, уможливлють простеження об'єктивного зв'язку між світоглядом, господарською діяльністю громади/народу/людини й віддзеркаленням цього в мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
2. Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград : Кіровоградський держ. пед. ін-т ім. В. К. Винниченка, 1996. 235 с.
3. Лучик В. В. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград : Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка, 1999. 104 с.
4. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: іст.-етимол. словник / наук. ред. В. В. Німчук. Львів : Світ, 2005. 701 с.
5. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд: фрагмент реконструкції. Київ, 1998. 338 с.
6. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії : у 5 ч. Київ, 2008–2018.

Дата надходження статті: 27.05.2025

Дата прийняття статті: 26.06.2025

Опубліковано: 16.10.2025